

Mövcud realıq və ortada olan faktlar ondan ibarətdir ki, indiki Ermənistan adlı oyuncaq qurum Azərbaycanın bir hissəsi olub. Ancaq Azərbaycana qarşı tarixi düşmənçilik hissində olan mərkəli qüvvələr müxtəlif bəhanələrlə ermənilərin Cənubi Qafqaza köçürülməsinə nail olmuşlar. Sonrakı proseslərdə göstərdikləri hərbi, siyasi, maliyyə dəstəyi ilə ermənilərin güclənməsinə və möhkəmlənməsinə nail olmaqla azərbaycanlıların terror və qətləmlərlə sıxışdırılmasını həyata keçirmişlər. Sovetlər dağıldıqdan sonra isə ermənilərin özlərinə dövlət qurmalarına yardımçı olmuşlar. Lakin nə qədər saxtakarlığa və xarici dəstəyin göstərilməsinə baxmayaraq heç bir zaman indiki Ermənistanın tarixi Azərbaycan əraziləri olduğunu tarixi səlmələrdən silmək mümkün olmayacaq. Nəhayət, elə bir tarixi gün gələcək ki, Qərbi Azərbaycana sahib çıxacağıq və insanlarımız yenidən öz doğma yurdlarına qayıdaraq normal yaşayışlarını bərpa edəcəklər. Nəzərə almaq lazımdır ki, indiki Ermənistanın hər çığırı, daşı, qayası, kənd və şəhərləri Azərbaycan xalqına məxsusdur. Təkcə Zəngəzur mahalında arxeoloji qazıntılar aparılısa, azərbaycanlıların mədəni irsinə aid olan on minlərlə tarixi abidələr, müxtəlif sənətkarlıq əşyaları, musiqi alətləri, qədim döyüş silahları, kənd təsərrüfatı alətləri, mətbəx ləvazimatları aşkarlamaq olar.

Təkcə 1915-ci ildə Zəngəzur və İrəvan quberniyasının ərazisində aparılan siyahı-yalınmaya görə bölgədə 396 məscidi fəaliyyət göstərmiş. İrəvan quberniyasında məscidlərin artma dinamikası 1904-cü ildə 201, 1911-ci ildə 342, 1915-ci ildə 382 şəklində olub. Bu artım dinamikası bölgədə müsəlman əhalisinin sürətlə artmasından və bu ərazidə müsəlman ruhanilərinin güclü mövqeyindən xəbər verir. Məscidin filialları Zəngəzurun Şəki, Vaqudi, Mərdhuz, Qarra, Saldas, Karkyal, Ağbə, Ağbağ, Hacıəmi, Ballıqaya, Karkas, Çaralı, Xardcmaqlı, Dəstəkərd, Qalacıq, Mollalar, Təzə Kilsə, Nərcan və digər kəndlərində fəaliyyət göstərmiş. İrəvan şəhərinin özündə XX əsrin əvvəlinə kimi Qədim Şəhər, Çame, Hacı Novruzəlibəy, Hacı İmamverdiyə, Mirzə Səfərbəy, Hacı Cəfərbəy məscidləri fəaliyyət göstərmiş. İrəvanın Came məscidi kompleksində iri mədrəsə binası da mövcud olub. Bu tarixi abidələrin əksəriyyəti ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə məhv edilib, yaxud mənşəyi dəyişdirilib. 1988-ci ildə Zəngəzurdə, Göyçədə, Dərələyəzdə, İrəvanda, Vedidə yaşayan azərbaycanlılar dedə-baba yurdlarından qovulmağa başladılar. Kütləvi terrora məruz qalan azərbaycanlılar məcburiyyət qarşısında qalıb öz dedə-baba yurdlarını tərk etdilər. Bu ərazilərdə azərbaycanlılara məxsus yüzlərlə tarixi, maddi-mədəniyyət abidələri ermənilər tərəfindən dağıdılaraq məhv edildi. Ulu Öndər Heydər Əliyev çıxışlarının birində bu barədə demişdir: "Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən - min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlarla məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir".

**Prezident İlham Əliyev:
"Qərbi azərbaycanlılar
böyük coşqu və həvəslə
öz doğma torpaqlarına
qayıdıb orada
yaşayacaqlar"**

Arxiv sənədlərini araşdırarkən məlum olur ki, İrəvan və Zəngəzurdə mövcud olan qəbiristanlıqlardakı nadir məzar daş nümunələri, tarixi qalalar azərbaycanlılara məx-

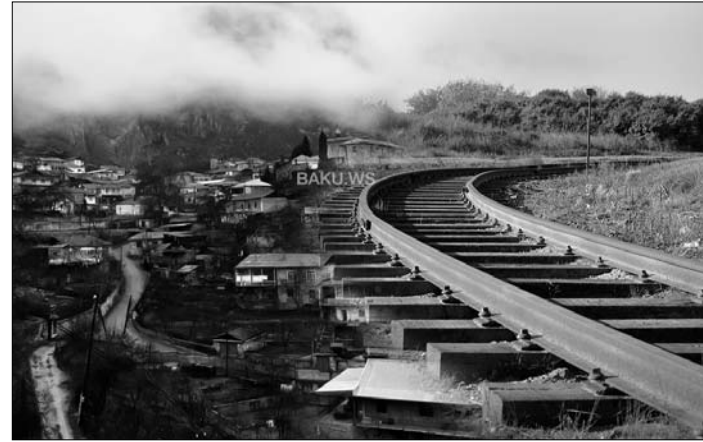
Qərbi Azərbaycana qayıdışın yolu görünür

Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə
tarixi ədalət bərpa olunacaq

susdur. Son iki yüz il ərzində ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdiyi soyqırımı aktları, vandal əməlləri nəticəsində əksər yaşayış məskənlərində olduğu kimi Zəngəzur və İrəvan quberniyalarında da olmuş azərbaycanlılara məxsus bütün mədəni irs dağıdılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 24 dekabr 2022-ci ildə Qərbi Azərbaycan İcmasının inzibati binasında olarkən belə demişdir: "Qərbi Azərbaycan bizim tarixi torpağımızdır, bunu bir çox tarixi sənədlər təsdiqləyir, tarixi xəritələr təsdiqləyir, bizim tariximiz təsdiqləyir. Ancaq əfsuslar olsun ki, ermənilər Qarabağdakı kimi, Qərbi Azərbaycanda da bizim bütün tarixi, dini abidələrimizi yerlə-yeksan ediblər, dağıdıblar, azərbaycanlıların tarixi irsini silmək istəyiblər, ancaq buna nail ola bilməyiblər. Çünki tarix var, sənədlər var, xəritələr var. Bu binada nümayiş etdirilən, XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən xəritə bir daha onu göstərir ki, Qərbi Azərbaycan tarixi Azərbaycan diyarıdır, şəhərlərin, kəndlərin adları Azərbaycan mənşəlidir və biz yaxşı bilirik ki, indiki Ermənistan ərazisində tarix boyu Azərbaycan xalqı yaşayıb. İndi əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, dünya ictimaiyyəti də bunu bilsin. Artıq bu istiqamətdə işlər başlanmışdır. Ancaq, əminəm ki, icma bu işləri daha məqsədyönlü şəkildə və nəticəyə hesablanmış tərzdə aparacaqdır... Əminəm ki, gün gələcək və Qərbi Azərbaycandan olan soydaşlarımız, onların yaxınları, uşaqları, nəvələri tarixi diyarımız olan Qərbi Azərbaycana qayıdacaqlar. Mən əminəm ki, bu gün gələcək və əminəm ki, Qərbi azərbaycanlılar böyük coşqu və həvəslə öz doğma torpaqlarına qayıdıb orada yaşayacaqlar."

Bəli, Qərbi Azərbaycana qayıdış günü uzaqda deyil. Əminliklə demək olar ki, Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə qayıdışın müəyyən hissəsinin həyata keçirildiyini demək olar. Həm də dəhlizin açılması tarixi ədalətin bərpası olacaq. İyirminci əsrin əvvəllərində ermənilərə hərbi siyasi dəstək göstərən qüvvələr, o cümlədən Rusiya bölgədə azərbaycanlıların kütləvi şəkildə qətlini həyata keçirməklə Zəngəzurun boşaldılmasına və ərazinin Azərbaycandan qoparaq ermənilərə verilməsinə nail oldular. Bununla da Azərbaycanın Qərb rayonları ilə Naxçıvanın quru əlaqələri kəsildi. 2020-ci il sentyabrın 27-də başlayan 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılan Böyük Zəfər nəticəsində imzalanmış 10 noyabr Bəyannaməsinə əsasən Ermənistan rəhbərliyi Zəngəzur dəhlizinin açılmasını qəbul etmişdir. Zəngəzur dəhlizinin açıl-

ması ilə nəhayət Naxçıvan Muxtar Respublikası blokadadan çıxmış olacaq və türkdillli ölkələri birləşdirməklə yanaşı, Azərbaycanın strateji əhəmiyyətini də artıracaq. Bu isə türk dövlətlərin güclənməsinə və beynəlxalq aləmdə rolunun daha da artmasına təkan olacaq. Zəngəzur dəhlizinin bərpası Çindən, Hindistandan, Orta Asiyadan Türkiyə və Avropaya məhsullar daşınsın. Bu isə tarixi İpək yolunun bərpası deməkdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Zəngəzur dəhlizinin bərpa olunmasının əhəmiyyəti ilə bağlı BMT-nin Asiya və Sakit okean üçün İqtisadi və Sosial Komissiyasının "Asiya və Sakit okean hövzəsində regional əməkdaşlıq vasitəsilə böhranlardan sonra daha güclü inkişafın təmin olunması" mövzusunda həsr edilən 77-ci sessiyasındakı çıxışında demişdir: "Azərbaycan regionda dayanıqlı sülh və təhlükəsizliyi təmin etmək arzusundadır. Azərbaycan Şərq-Qərb, Şimal-Cənub, Şimal-Qərb nəqliyyat dəhlizləri kimi regional bağlantı layihələrinin icrasına mühüm töhfə vermişdir. Hazırda biz Azərbaycan ərazisindən Asiyayı Avropa ilə birləşdirən Şərq-Qərb dəhlizinin tərkib hissəsi olacaq "Zəngəzur nəqliyyat dəhlizi" üzərində çalışırıq. Bu dəhliz Azərbaycana Avrasiyanın nəqliyyat və logistika mərkəzi kimi mövqeyini gücləndirməyə imkan verəcək. Mən Asiya və Sakit okean hövzəsindən olan tərəfdaş ölkələri bu regional layihənin potensialını nəzərdən keçirməyə dəvət edirəm".

**Erməni vəhşiliyi
tarixi sənədlərdə**

Ermənilərin son 200 ildə Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdiyi soyqırımları, vandalizm əməlləri barədə müasir dövrün

araşdırmaçıları, tarixçiləri dəhşətə gəlirlər. Müxtəlif dövlətlərin hərbi-siyasi dəstəyinə arxalanan ermənilər özlərinə dövlət qurumu yaratmaq iddiası ilə Azərbaycan ərazilərində qətləmlər, soyqırımı aktları həyata keçiriblər. Ümumilikdə 2 əsr ərzində 2 milyondan çox azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, yaralanmış, ömürlük şikəst olmuş, ev-əşiyindən didərgin düşmüşdür. 20-ci əsrdə ermənilər dörd dəfə - 1905-1906, 1918-1920, 1948-1953 və 1988-1989-cu illərdə azərbaycanlılara qarşı soyqırımı və deportasiya siyasəti həyata keçiriblər. Yalnız 1918-ci il martın 30-dan aprelin 5-ə qədər ermənilər Bakı, Şamaxı, Quba, Şəki, İrəvan, Naxçıvan, Lənkəran və digər yaşayış məskənlərinə 450-500 minə yaxın azərbaycanlı qətlə yetiriblər. Rəsmi sənədlərə istinadən qeyd olunur ki, mart soyqırımı nəticəsində Bakıda 20 mindən çox azərbaycanlı amansızlıqla öldürülmüş, 30 minə yaxın insan isə yaralanmışdır. Bununla yanaşı, ermənilər "Kaspi" mətbəəsini, "Açıq söz" qəzetinin redaksiyasını, "İsmailiyyə" binasını yandırmış, "Təzəpir" məscidinin minarələrini top atəşi ilə zədələmişdilər. Daşnak-bolşevik hərbi birləşmələri Bakıdan sonra Qarabağın bölgələrində, həmçinin Şərqi Anadoluda, Cənubi Azərbaycanda da azərbaycanlılara qarşı soyqırımları həyata keçirdilər. Erməni vəhşiliyinin qurbanına çevrilən bölgələrimizdən biri də Şamaxı şəhəri olmuşdur.

Daşnak-bolşevik hərbi birləşmələri tərəfindən Şamaxının 13 məhəllə məscidi və məşhur müqəddəs ocaq Cümə məscidi yandırılmışdı. Erməni quldurları minlərlə dinc insanı qətlə yetirmişdir.

Şamaxı qəzasının 53 kəndində ermənilər 12 min azərbaycanlı qətlə yetirmişdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin təhqiqi məqsədilə Fövqəladə İstintaq Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdir. Komissiya ilkin mərhələdə Şamaxıda törədilən erməni vəhşilikləri, İrəvan quberniyası əra-

zində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırdı. 1919 və 1920-ci ilin mart ayının 31-i iki dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilli matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Bununla torpaqlarımızın işğalı proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi.

Sovet bolşeviklərinin Azərbaycanı işğal etmələri və Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi. Həvadarlarının Moskvada möhkəmlənməsindən istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzur və Azərbaycanın bir sıra digər torpaqlarını Ermənistan SSR-in ərazisi elan etdilər. Bu azmış kimi ermənilər müxtəlif vaxtlarda, o cümlədən 1947-1953-cü illərdə Qərbi Azərbaycandan azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə hər cür vasitə və üsullardan istifadə etdilər. Bütün bunlar sovetlərin mövcud olduğu dövrdə baş verirdi. Sovet rəhbərliyi isə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı tarixi vəhşiliklərinə göz yumurdular. Bəzən isə birbaşa və ya dolayısı yollarla ermənilərə yardım edirdilər.

Nəticədə sovetlər dağılan ərəfədə Qarabağda separatizm gücləndi və Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları baş qaldırdı. Lakin milli irsinə, dəyərlərinə, torpağına sahib çıxmağı bacaran Azərbaycan xalqı özünün lideri, Ali Baş Komandan, Fətəh Sərkərdə, Prezident İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşməklə ermənilərin işğal etdiyi torpaqları azad etməyə nail oldu. Bu gün artıq erməni işğalından azad edilən və rahat nəfəs alan, yəni qurulan Qarabağımız var. Elə bir Qarabağımız var ki, Prezident İlham Əliyevin dedi ki: "Biz əbədi olaraq Qarabağda yaşayacağıq".

İLHAM ƏLİYEV